

Kalundborg

Som i andre byer med et kongeligt slot fandtes både et fængsel for kongens fanger på slottet og et fængsel for byens fanger på rådhuset. Blandt de mange statsfanger på borgen er ærkebiskop Jens Grands domprovst Jacob Lange i 1294 – ærkebiskoppen selv sad fængslet på Søborg slot – og en række svenske fanger efter slaget ved Falköping i 1389, under Christian den Andens krig i Sverige i 1520, hvor Sten Stures enke Kirstine Gyldenstjerne m.fl. fængsledes, og under den Nordiske Syvårskrig 1563-70, hvor den tilfangede feltherre Carl Mornay og endog den svenske gesandt sad fangne; man forstår efterhånden næsten, at svenskerne sprængte slottet i luften kort inden fredsslutningen i 1660, da de endelig havde det i deres magt. Den mest celebre fange var naturligvis *Christian den Anden* selv fra 1549 til sin død i 1559, dog under meget frie forhold sammenlignet med det tidligere fangenskab på Sønderborg Slot. Når man betænker, hvortil han selv brugte slottet i sin magttid, er det lidt ironisk at tænke på, at det blev hans egen tvungne bopæl i alderdommen.

På rådhuset fra 1539 fandtes tre arrestværelser, hvoraf det sikreste var en kælder, »hvor Blokke, Springere [d.v.s. jern] og Lænker og andre Tvangsmidler for Udyrene i vor Slægt ere tilrede« (Paludan). Adgangen til denne var gennem en lem i tinghusets gulv. Under den store natmandssag i 1730'erne, ifølge Tyge Krogh det 18. århundredes største retssag på Sjælland, var de fængslede kvinder og børn – ja, endog en pige på 11 år – anbragt i en overjordisk arrest, »Rytterhullet« kaldet, medens mændene var i

Gitterdør med svartelefon til de indsattes brug. Hvis den indsatte har tilladelse til telefonering, foretages opkaldet af personalet fra en anden telefon og omstilles til den indsatte.

KALUNDBORG

kælderens, belagt med halsjern, der med to alen lange kæder var fastgjort ved væggen, håndjern og ankeltjern, ligesom de var hensat i en blok, d.v.s. en tømmerstok med huller til fire personers ben, og således tvungne til at sidde eller ligge på gulvet. Halm hører vi ikke om, en tønne til afføring har været uden virkning, da de fængslede alligevel ikke kunne nå hen til den. Da sagen var slut, måtte anklageren betale det efter tidens forhold meget store beløb 20 rigsdaler til den nye natmand for rengøring af arresten. Selv under disse forhold var flugt ikke udelukket; ifølge byens regnskaber var der i øvrigt så ofte udgifter til reparation af låse m.v., at udbrudsforsøg må have hørt til dagens orden. Frands natmand, en af de ældste fængslede, fik indsmuglet to knive, en knibtang og et reb og fik befriet sig selv og alle andre for læn-

kerne, men flugten forpurrede ved forræderi, og herefter blev han nærmest lagt i spænd i blok og lænker, hvoraf han døde et par uger efter, faktisk pint ihjel. En kvindelig tiltalt var så hårdt fastspændt, at hun mistede flere tæer ved koldbrand. På grund af arresternes overfyldning måtte Hans Møller, der afventede henrettelse for *crimen bestialitatis*, kønslig omgang med en hoppe – ved kgl. nåde blev Møller halshugget og hoppen skudt, inden begges kroppe blev brændt – placeres i en af bytjenernes huse lænket med jernkæder, medens der sattes borgervagt over ham.

Omkring år 1800 var de værste rædsler på retur, særlig efter en statslig ordre af 1793 om indretning af arresterne således, at fangernes helbred ikke skadedes, men nød og sult under langvarig arrest hørte sta-

Arrestforvarerens kontor i den gamle bolig.

I de små og mellemstore arresthuse varetages en lang række administrative opgaver af arrestforvareren, fx Ibistic/Navision (elektroniske fakturerings- og bogholderisystemer), KØLS (håndterer bl.a. de indsattes løn), VAT (personalets vagt- og tidsregistreringssystem) og indberetninger til UCE (direktoratets Udøvelses- og Controllerenhed), kalkulationer, ordrebekræftelser, fakturering og prognoser for arresthusets produktion, kontrol af besøgende i Kriminalregistret.

Indgangen til den gamle arrestforvarerbolig, der nu bruges til arresthusformål.

Gårdtursarealet til fællesgårdtur.

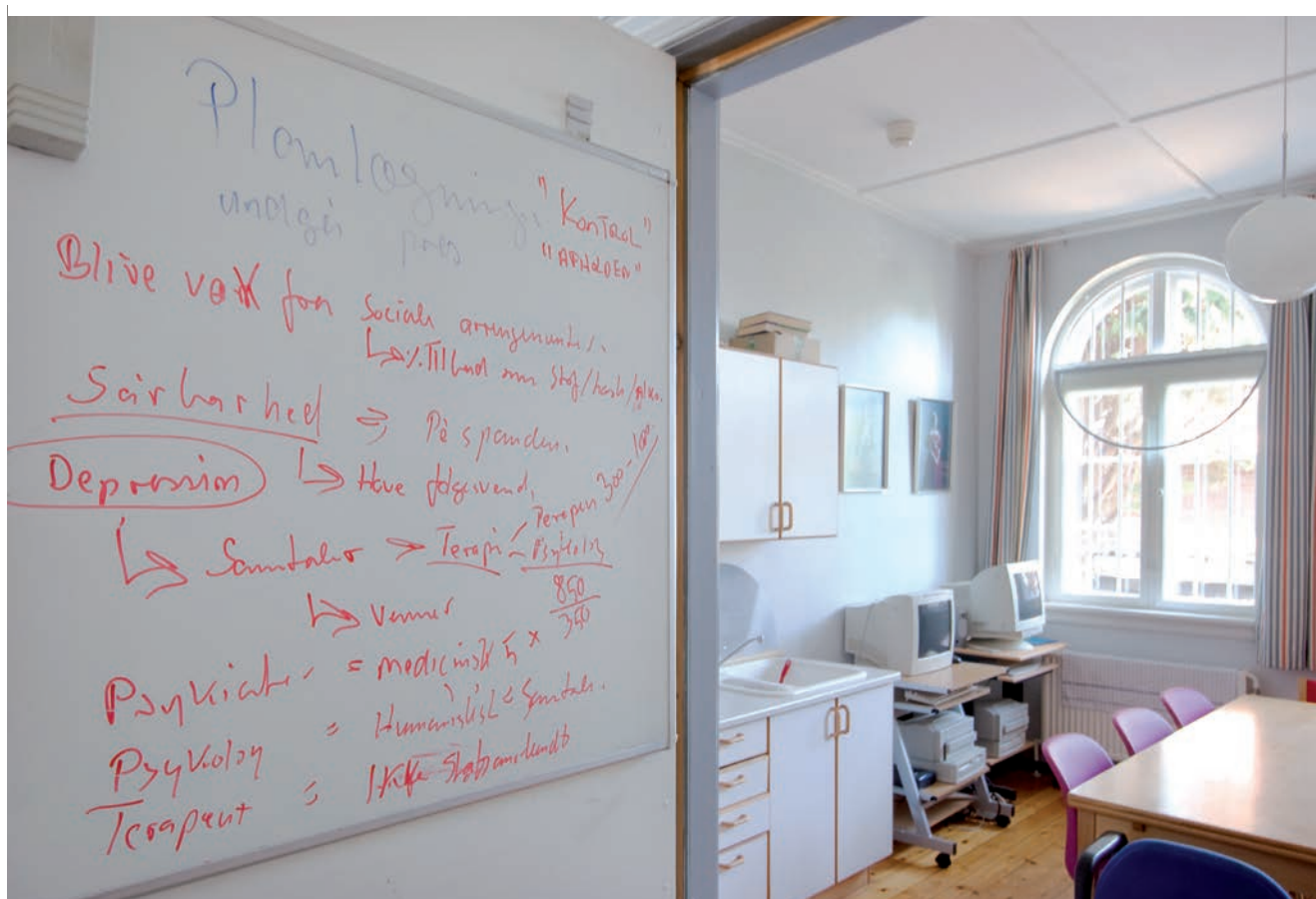
dig til tingenes orden, således da en af de fængslede i en stor tyverisag fra ca. 1810 i et brev til sin forsvarer undskyldte et af ham under fængslingen begået mindre tyveri med sin hunger under den 2 år lange arrest og den utilstrækkelige mad, idet de 8 skilling, han fik i daglige kostpenge, kun rakte til et enkelt simpelt måltid. Da sagen endelig sluttede, havde 5 siddet fængslet i hele år inden dommen. De sidste berømte fanger i den gamle arrest var bommanden Lars Olsens morder Kristen Olsen og hans to medskyldige i 1838; inden morderen halshuggedes og de to andre piskedes, nåedes endnu et flugtforsøg i den ældgamle arrest, idet en af fangerne var lige ved at slippe ud gennem taget! Samtidig måtte byen indrette en nød-arrest i den gamle skolebygning til mere fredsomme fanger. I 1850 måtte byen leje et værelse hos en hjulmand som gældsfængsel.

Nu var det endelig slut. En forordning af 1841 med skærpede krav til arresterne medførte her som andetsteds bygning af et godt og tidssvarende rådhus med betydelige forbedringer af især arresterne. Kgl. bygningsinspektør *Frederik Ferdinand Friis* (1793-1865) – blandt hans andre arbejder er rådhuset i Holbæk i 1844 og ting- og arresthuset i Bjerre herred ved Horsens i 1846, ligesom han deltog i bygningen af straffeanstalterne i Horsens og Vridsløselille – leverede de første tegninger, hvorefter arkitekt *Jens Peter Jacobsen* overtog og den yngre arkitekt *Vilhelm Tvede* blev konduktør, da den senere så berømte Meldahl, der først udpegedes, rejste på studierejse til udlandet. At Meldahl rejste, skyldtes måske også, at byggeriet midlertidigt standsedes på grund af pengemangel. For Tvede blev rådhuset trinbrættet til andre store opgaver i Kalundborg, særlig restaureringen af byens

stolthed, Esbern Snares femtårnede kirke, i 1867-71, og for at gøre lykken fuldkommen, mødte han også sin senere hustru, hvis fader var medlem af rådhuskommissionen. Det i 1854 færdigbyggede rådhus blev en flot toetages bygning med syv vinduesfag, rundbuede vinduer, fremskudt midterparti med trekantet fronton, meget passende placeret ikke blot på Torvet, men hvor slottet tidligere havde stået, med dette råd- og tinghus havde byen fået sit nye slot. Arresten bestod ikke af rum i rådhuset selv, men blev en særskilt bygning, der dog sammenbyggedes med rådhuset; en moderne bybeskrivelse kritiserer den kraftige udnyttelse af grunden ved sammenbygningen, men det var jo netop formålstjenligt, at fangerne skulle kunne bringes til retten nemt og direkte. Arresten blev naturligt mindre imponant end rådhuset, men det var dog en delvis toetages bygning, i øvrigt med tre kviste. Ligheden med rådhuset under-

stregedes ved de rundbuede vinduer i underetagen. Statistiske Meddelelser for 1873 udtalte, at Kalundborg arrest var af første klasse og havde plads til 16 arrestanter i 10 enkeltceller, 2 fællesceller og en gældsarrest. De nye tider viste sig også ved en bedre social status for arrestforvareren, hvis stilling opslåedes 1871 som kombineret med stillingen som rådstuetjener, en anstændig gage på 250 rdl. om året, fri bolig, brændsel og beklædning.

1940 aftaltes et stort mageskifte mellem stat og kommune, idet staten afstod sin del af rådhuset til byen og til gengæld fik hele arresthuset og den ved siden af beliggende tekniske skole, der indrettedes til retssal og politistation og fik en færdselsgang til arresthuset. Den deraf følgende ombygning og for så vidt heldige nyindretning af rådhuset ledsagedes af et arkitektonisk syndefald, idet både rådhuset og arresthuset, der hidtil havde haft blanke mure, blot

Skolestue i den gamle bolig. Der er undervisning én gang om ugen med en lærer udefra. Skolestuen bruges også som reservebesøgsrum, advokatrum, til besøg overværet af politiet og til personalemøder.

forsynede med gule tagsten, nu maltes i en lys gråblå farve. De rundbuede vinduer erstattedes med rektangulære, dog kun på rådhuset. De markante sandstensbånd rundt om rådhuset fjernedes, og også den rundbuede dør erstattedes af en rektangulær. Huset så ud, som var det bygget i den senere nyklassicistiske periode. Det værste var, at den arkitektoniske sammenhæng mellem råd- og arresthuset spoleredes, så arresten kom til at ligne et påklistret vedhæng til rådhuset. Samtidig nedtoges et smukt basrelief i jern af billedhuggeren *Otto Evens* forestillende *Justitia* siddende på en løve med et sværd i højre og en vægt i venstre hånd; relieffet, en sen mindelse om den klassicistiske tradition, findes nu på Kalundborg museum. Omkring årtusindeskiftet blev rådhuset malet på ny, nu lysegult, en klar forbedring, men sammenhængen mellem de to huse blev ikke genskabt, hvorfor de fremstår som separate huse, hvoraf arresthuset bedst stemmer med arkitektens oprindelige udtryk.

Kapaciteten er ikke meget ændret siden opførelsen. I dag er den 15. I 2009 var udnyttelsesprocenten 92,9.

En gammel trappepost.